

INFORMÁCIÓELŐÁLLÍTÁS, -MEGJELENÍTÉS ÉS -TERJESZTÉS

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

05/190

SCHALLEHN, Volker: Ausleihe von elektronischen Büchern. PDF-eBooks an der Universitätsbibliothek München = Bibliotheksdienst. 38.Jg. 2004. 6.no. 726-732.p.

Elektronikus könyvek kölcsönzése a Münchener Egyetemi Könyvtárban

Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyv; Kölcsönzés

Az elektronikus könyveknek már többször is halálhírért keltették, noha csak a hordozható olvasókészülékek tűntek el a piacról. (A Sony ugyan 2004 tavaszán bejelentette, hogy e-papír-technológián alapuló készülékkel áll elő). Egy ennél régebbi hír azonban nem keltett különösebb izgalmat, pedig fontos fejlemény, hogy az *Adobe-cég* a 3.0 verziótól kezdve kölcsönzési funkciót is kínál tartalomszerverén (content server) a PDF-formátumú elektronikus könyvek számára, és ennek segítségével a könyvtárak újabb szolgáltatásokat tudnak bevezetni. 2004 májusában – Európában elsőként – a müncheni egyetem (Ludwig-Maximilians-Universität, LMU) könyvtára kezdte el a PDF-formátumú elektronikus könyvek kölcsönzését.

(URL: <http://www.ub.uni-muenchen.de/>)

Az egyetemek dokumentumszerverein ma már milliós nagyságrendű PDF-dokumentumok találhatóak, de alig akadnak olyan elektronikus könyvek, amelyek nyomtatott kiadványokon alapulnának, még-

pedig a megfelelő digitális jogkezelés (*Digital Rights Management, DRM*) hiánya miatt. A HTML-könyveknél ismert IP-alapú megoldás itt nem alkalmazható, és az egyes kiadóknak a könyvfejezetenkénti kínálatra tett próbálkozásai sem bizonyultak jó megoldásnak. A PDF-formátumú könyvekről azonban nem érdemes lemondani, hiszen igencsak használóbarátak. (Az LMU felméréséből az is kiderült, hogy a többség – a diákok és oktatók mintegy 59%-a – a PDF-formátumot részesíti előnyben.)

Az *Adobe-cég* tartalomszervere a már említett előnyöket összekapcsolta a kiadók azon törekvésével, hogy az ellenőrzést elektronikus könyveik felett megtartsák: használat előtt ugyanis átveszi az adatok kódolását, vagyis az adatokat DRM-mel látja el, amely ellenőrzi a jogokat (*ki mit* csinálhat az adatokkal – a 3.0 verziótól kezdve már azt is, *mennyi ideig*). A hozzáférés időtartama könyvtáros nyelvre fordítva a kölcsönzési időt jelenti (Münchenben ez hét nap).

Már a projekt előtt felmerült a kérdés, önállóan működtessék-e a szervert, vagy külső szolgáltatót bízzanak meg vele, és – főleg anyagi okokból – az utóbbi megoldást választották: a PDF-formátumú e-könyvek forgalmazásával foglalkozó müncheni *Ciando* céggel állapodtak meg.

A kölcsönzéshez szükséges technika három részből áll: az e-könyvek katalógusából, a jogosultság ellenőrzéséből (jelszó alapján) és az *Adobe* tartalomszerveréből. (Az első kettőt a könyvtár, a letölthető e-könyveket hordozó szervert a *Ciando* biztosítja.)

A folyamatok és a technikai részletek ismertetése után az elektronikus könyvek jövőbeli fontosságát hangsúlyozza a szerző.

(Murányi Lajos)

05/191

COPELAND, Susan – PENMAN, Andrew: The development and promotion of electronic theses and dissertations (ETDs) within the UK = New Rev.Inf.Netw. 10. vol. 2004. 1.no. 19-32.p.

Az elektronikus szakdolgozatok és disszertációk kérdése az Egyesült Királyságban: az Electronic Theses projekt

Disszertáció; Elektronikus dokumentum; Szoftver

Egyre több egyetemen fogadják el és ösztönzik azt a megoldást, hogy a szakdolgozatokat és disszertációkat az érintettek elektronikus formában nyújtsák be. A kezdeményezés az amerikai Virginia Tech-től ered, később ez az intézmény koordinációs szerepet vállalt a nemzetközi együttműködésben. Az UNESCO kalauzt állított össze: <http://etdguide.org>. A statisztikai adatok szerint a weben elérhető disszertáció-szolgáltatás nagy használatnak örvend. Franciaországban, Spanyolországban, Algériában és Németországban számos kutatás és modell-kísérlet van folyamatban.

Az Egyesült Királyságban a 90-es évek közepén kezdtek a témával foglalkozni, előbb egy munkacsoport, majd egy felmérés keretében. A felméréshez a JISC és a British Library adott támogatást, eredményei a <http://libcd2.lib.ed.ac.uk/Theses> webcímen olvashatók.

2002-ben kapott a kezdeményezés új lendületet a JISC FAIR (Focus on Access to Institutional Resources) programja keretében, amely a felsőoktatási könyvtárakat célozta meg. A támogatott tizenégy projekt közül három (DAEDALUS, Theses Alive, Electronic Theses) foglalkozott az e-disszertációkkal. Az Electronic Theses projekt (koordinátora: The Robert Gordon University, Aberdeen,

RGU) a 2002-2004-es időszakban zajlott, és az e-disszertációk (köztük a csak elektronikus formában létezők) létrehozásával, kezelésével és felhasználásával kapcsolatos kérdéseket vizsgálta egy országos modell, irányelvek és letéti helyek kialakítása céljából. A projektnek lényeges eleme a public relations, azaz a gondolat népszerűsítése az oktatók, a hallgatók és a könyvtárosok körében. 2004 januárjában országos konferencián adtak tájékoztatást az eredményekről és ajánlásokról, amelyek többek között egy országos szolgáltató központ létrehozását is tartalmazták, amely a kisebb intézmények dolgát könnyítené meg.

Az e-disszertációk előnyei a hallgatók számára: eredményeik közreadása rugalmasabb és kreatívabb formában, szélesebb olvasóközönség, költség-hatékony megoldás, az információtechnológiai ismeretek bővülése. Az oktatók az e-disszertációk révén folyamatos eléréshez jutnak, akár távoli helyszínről is, többen is használhatják azonos időben, a teljes szöveg rendelkezésükre áll (nincs szükség könyvtárközi kölcsönzésre), hallgatóiknak korszerű tudást adhatnak, és összehasonlítást tehetnek más intézményekben születő dolgozatokkal. Az intézmények számára az e-disszertációk presztízsnövekedést hozhatnak. Végül a könyvtári szempontok: kevesebb raktári helyre és raktári munkára van szükség, csökken a könyvtárközi kölcsönzési kérések száma, könnyebb a használati statisztika összegyűjtése, a jobb szolgáltatás miatt elégedettebbek a használók.

Az e-disszertációk letéti helyeinek létrehozása során néhány területen még adódnak gondok. A problémák a szerzői jogi és a szellemi tulajdonnal kapcsolatos tanácsadással, a hitelesítéssel, a hosszú távú megőrzéssel (különösen a nyomtatott formában nem létező disszertációk esetében) és az információtechnológiai ismeretek megszerzésével kapcsolatosak.

A technikai teendők között a legfontosabb a megfelelő szoftver beszerzése. Az RGU-n több szoftver-

csomagot teszteltek, és kidolgozták a kiválasztás szempontrendszerét. A legfontosabb négy szempontnak a következőket találták: alkalmasság (használhatóság sokféle hardverrel és operációs rendszerrel, ingyenesség, nyílt forráskód, testreszabás), funkcionalitás (világos és tetszetős interfész, hosszú távú elérhetőség, kereshetőség, metaadatok, tárolási fájlformátumok és -méretek, biztonság), interoperabilitás (az OAI-PMH protokoll szerint, integrálás más dokumentumtípusokkal, export-import, testreszabás) és fenntarthatóság (folyamatos támogatás és fejlesztés). Az RGU a DSpace és az EPrints szoftvert tesztelte részletesen. Az Electronic Theses projekt mindezekén túl azt is vizsgálta, hogy a disszertációkon kívül más dokumentumtípusokat és kutatási produktumokat (a cikkektől a kutatási jelentéseken át a belső, intézményi dokumentumokig) hogyan lehet beilleszteni egy átfogó, ún. virtuális kutatási környezetbe (Virtual Research Environment, VRE). A további kutatások erre irányulnak (a két vizsgált szoftver alkalmasnak tűnik ennek megoldására), továbbá a biztonsági és hitelesítési problémák vizsgálatára; a többi projekt eredményeit is felhasználva. Azt jósolják, hogy a megoldás előnyeit megismerve az elkövetkező években egyre több disszertáció lesz elérhető csak elektronikus formában.

(Hegyközi Ilona)

05/192

PENTZ, Ed: CrossRef and DOIs : New developments = LIBER Q. 14.vol. 2004. 1.no.

A CrossRef és a DOI-k: új fejlemények

Internetcím: <http://liber.library.uu.nl/>

Dokumentumazonosítás; Elektronikus publikáció; Hivatkozás; Teljes szövegű adatbázis

A világháló megjelenése alapvető (és még mindig tartó) változási folyamatot indított el a tudomá-

nyos kommunikáció rendszerében. A folyóirat helyett az elektronikus cikk a főszereplő, s az csak úgy található meg, csak úgy „létezik”, ha linkekkel van ellátva. A cikkek (az online tartalmak) – mint minden más elektronikus „objektum” – egyedi azonosítására alkalmas a digitális tárgyak vonalkódjának is nevezett *Digital Object Identifier* (DOI). A DOI olyan betű-szám kombináció, mely egyedileg azonosít bármely tartalomrészletet, és tartósan kötődik az adott tartalom leőhelyéhez. Rugalmas lévén, egyaránt adható e-könyveknek vagy folyóiratoknak cím szinten, illetve akár egy cikk egyetlen táblázatának vagy egy ábrának is. Az adott DOI-t egy URL-lel együtt a központi DOI rendszer regisztrálja; amikor a felhasználó egy DOI kódot küld (illetve egy DOI-ra kattint) a *DOI Directory*-ba, a rendszer automatikusan megadja a DOI-hoz rendelt URL-t. Ha a tartalom leőhelye vagy tulajdonjoga változik, a DOI megmarad, persze a közreadó kötelessége az URL-adatok naprakész voltáról gondoskodni.

A CrossRef a kiadók önkéntes, nonprofit egyesülete, mely a kapcsolódás (*linking*) műszaki és üzleti feltételeit egyaránt biztosítja. Az egyesülés tagjai számára az IDF (*International DOI Foundation*) hivatalos regisztrációs ügynöksége is. Tevékenységi körébe tartozik még az együttműködést segítő irányelvek és szabványok kidolgozásában való részvétel is. A CrossRefnek jelenleg 252 kiadó a tagja, rendszerében több mint 8000 folyóirat és közel 10 millió cikk, könyvfejezet és konferencia-közlemény DOI-ja van regisztrálva. A CrossRef működésének első lépéseként a kiadó elhelyezi cikkének metaadatait, DOI-val és URL-lel együtt, egy központi adatbázisba; nem küld sem teljes szöveget, sem kivonatot, csak bibliográfiai adatokat. Amint a metaadatok összegyűltek, a felhasználó a bibliográfiai adatok alapján az adatbázisban meg tudja találni annak a cikknek (tartalmi egységnek) a DOI-ját, amelyhez kapcsolódni akar. A DOI-ra kattintva a felhasználó eljut a kiadó webhelyére, s immár a ki-

adó által meghatározott módon jut hozzá a keregett szöveghez (az általános gyakorlat szerint legalább egy kivonatot megkap).

A CrossRef és a DOI számos módon segítheti a könyvtárakat. A könyvtáraknak meg kell(ene) találniuk – vagy meg kell(ene) követelniük – a DOI-kat a licencelt tartalmakban és adatbázisokban, ami a teljes szövegekhez való egyszerű kapcsolódás lehetőségét nyújtja. A könyvtárak helyben tárolt cikk szintű információ-tartalmaikhoz DOI-kat fűzhetnek. Ingyen kereshetnek DOI-kat a kiadóktól, vagy közvetlenül a CrossRef-től. Küldhetnek a CrossRef-nek bibliográfiai adatokat, és DOI-t kapnak, vagy küldhetnek egy DOI-t, és megkapják a szabványos metaadatokat. Ez azért is fontos, mert a CrossRef és a DOI-k integrálódnak az Ex Libris, EBSCO, Endeavor és hasonló szállítók által nyújtott *Open-URL Local Link Servers* szolgáltatással.

(Mohor Jenő)

05/193

TAYLOR, John M.: Serving blind readers in the digital age = Am.Lib. 35.vol. 2004. 11.no. 49-51.p.

Vak olvasók ellátása a digitális korban: a Kongresszusi Könyvtár NLS részlegének tevékenysége

Braille írás; Digitalizálás; Hangos könyv; Információ-technológia; Vak könyvtárhasználó

Ma az Egyesült Államokban mintegy 2 millió vak és csökkentlátó nem tud hagyományos nyomtatott szöveget olvasni, további egymillió polgárnak pedig más testi fogyatékoságai teszik lehetetlenné a könyvek használatát. A Kongresszusi Könyvtár (LC) keretében működő országos könyvtári szolgálat a vakok és testi fogyatékosok számára (NLS) a hangos könyvek új, digitális nemzedékének kifejlesztésén dolgozik.

Az LC-ben egy 1931-es jogszabály nyomán kezdődött meg a dombornyomatos könyvek kölcsönzése vak felnőttek számára. A szolgáltatás a következő évtizedek során mind a dokumentumok típusa

(hangos könyvek, zenei gyűjtemény), mind a megcélzott használók tekintetében bővült. A szerzői jogi rendszer adta lehetőségeknek köszönhetően az NLS a szerzőkkel és kiadókkal együttműködve válogatott könyvekből és folyóiratokból állít elő Braille-, valamint hangzó dokumentumokat. Egy több mint száz könyvtárból álló terjesztő hálózat teszi az erre jogosultaknak iskolákban, kórházakban is ingyenesen elérhetővé a dokumentumokat és a használatukhoz szükséges berendezéseket. A szövetségi, állami és helyi költségvetésekből finanszírozott program eredményeképpen 2003-ban a kedvezményezettek átlagosan 30 hangos könyvet és folyóiratot kölcsönöztek, sokan több száz művet is „elolvastak”.

1931 óta sokat változtak a hangzó dokumentumok. Az egyre kisebb fordulatszámú hanglemezeket a hangszalag váltotta fel, de mára ez is elavult. A digitális hangtechnika nemcsak a jobb hangminőséget, hanem a dokumentum használatának változatos lehetőségeit is nyújtja. A digitális hangos könyv kifejlesztésének programja a 90-es évek közepén indult. Az NLS vezetésével szakértők megalkották a Z39.86-2002 szabványt, amely úgy tartalmaz előírásokat a digitális hangos könyvre, hogy nem feledkezik meg a legkülönbözőbb kiadványtípusok sokrétű használatáról. A hangos könyvek digitális adathordozójának a CD-ROM-mal és a mágneslemezzel szemben a kevésbé sérülékeny flash-kártyát választották. A speciális követelményeknek megfelelő lejátszó készülék kifejlesztésére az NLS 2001-ben országos versenyt hirdetett mérnökhallgatók körében. A Braille-dokumentumok online elérése, letöltése és nyomtatása, Braille-olvasó periféria segítségével való használata a Web-Braille rendszer 1997-es meghirdetése óta már megvalósult.

2004-től minden új hangos könyvből készül digitális változat, és megkezdték a régebbi analóg hangos könyvek digitalizálását is. Kísérleti fázisban van a digitális hangos könyvek internetes terjesztése a fogyatékosok körében. A hangszalagoknál al-

kalmazott tömeggyártással és állománygyarapítással szemben felmerült az igény szerinti sokszorosítás és terjesztés lehetősége is. A könyvtárak minden dokumentumról tájékoztatnának, igényeik szerint rendelnének, a fölöslegessé vált példányokat pedig időközönként akár új tartalommal is feltölthetnék. Változatlan rendszerben folya az olvasó-berendezések forgalmazása, könyvtári kölcsönzése és javítása.

Az NLS hangsúlyt helyez a fokozatosságra: a hangszalagok szolgáltatása a digitalizálás befejezéséig fennmarad. A digitális szolgáltatás megindítását 2008-ra, a teljes áttérést öt évvel későbbre tervezik. A kormányzati és helyi sürgetés ellenére az NLS tartja magát ahhoz, hogy a projekt sikeres és hatékony végrehajtása érdekében az alapos tervezésről és körültekintő kivitelezésről nem szabad lemondania.

(Vajda Henrik)

05/194

ODER, Norman: Audiobook survey 2004: feeling a squeeze = Libr.J. 129.vol. 2004. 19.no. 34-36.p.

Hangos könyvek és könyvtárak: amerikai helyzetkép

Állománygyarapítás; Felmérés [forma]; Hangos könyv

A hangos könyvek népszerűbbek, mint valaha: ez részben annak is köszönhető, hogy ma már a kiadók egyszerre jelentetik meg a könyveket nyomtatott és audio változatban. A *Library Journal* (LJ) legutóbbi felmérése szerint a felnőtteknek szánt hangos könyvek kölcsönzése 13,5%-kal (a gyermekirodalomé 10,7%-kal) nőtt. A gyarapításukra fordított keret is viszonylag állandó: 38%. A beszerzés során – mivel az olvasók különböző formátumokat részesítenek előnyben – össze kell hangolni a gyarapítás arányait az igényekkel. (Több könyvtár pályázati forrásokból gyarapítja hangoskönyv-állományát.)

Világos tendenciát mutat a CD-ROM-formátum előretörése: jelenleg 77%-os a kazetták, 23% a CD-k

aránya a könyvtárakban, de előbb-utóbb kiegyenlítőds várható az utóbbiak javára. (A kisebb könyvtárakban a kazetták aránya jóval magasabb, eléri a 85%-ot.) A CD-k szembevetés előretörése a DVD-khez hasonlítható, de míg az olvasók általában videóval is rendelkeznek a DVD-lejátszó mellett, a hangos könyvet kölcsönzők zömének csak beépített kazettás magnója van az autóban, ugyanakkor az újdonságok zömét CD-n publikálják, illetve ezeket gyakrabban kölcsönzik. A formátum olykor összefügg a tartalommal is: a romantikus regényeket kazettán, az üzleti szakkönyveket inkább CD-n adják ki. (Jelenleg a kölcsönözhető kazetták és CD-k aránya 3:1.) Egyre több a teljes kiadások száma, míg a rövidített művek visszaszorulóban vannak (64-36%).

Évek óta kísérletezik a hangoskönyv-ipar az MP3-as CD-vel, mivel 16 órai anyagot lehet egy-egy lemezre rögzíteni, emellett olcsóbbak és kevésbé sérülékenyek. Az LJ 2002. évi tanulmányában még azt mondták a könyvtárosok, hogy két év múlva ez a formátum eléri majd a 2%-os részarányt, de ez nem következett be, mivel a hangos könyvek hallgatói nem tizenévesek, hanem beépített autós magnóval rendelkező felnőttek. Az idén végzett felmérésben a könyvtárosok további két évre becsülték a 2%-os részesedés elérését, illetve a letölthető MP3-as elterjedését. (A fiatal olvasókkal rendelkező könyvtárakban már kísérleteznek MP3-as CD-kkel – megfelelő népszerűsítő kampányok alkalmazása mellett –, de a könyvtárak többsége óvatos, csak kísérleti jelleggel szerez be néhányat, és az igényeket teszteli előbb.

A cikk táblázatokban közli a különböző nagyságú települések szerint a közkönyvtárak gyarapítási kéretszámait dokumentumtípusonként és a hangoskönyv-állomány adatait is.

(Murányi Lajos)

Lásd még 135, 139, 141, 158-159, 161, 182, 198